

verjetno posledica dejstva, da ravno v času največjega pritiska na italijanski živelj po mirovni pogodbi izseljevanja na Primorskem ni bilo. Res je italijanska propaganda odigrala pomebno vlogo pri opredelitvi ljudi zanj, a svoj delež odgovornosti nosijo tudi slovenske oblasti.

Dragoceni so tudi Perovškovi utrinki iz kasnejšega delovanja v Ljubljani, tudi iz dela v partijskem agitpropu v letih, ko se je slovenska in jugoslovanska partija obrnila od stalinizma, ko so bili "marksistični pogledi razbremenjeni že kar religioznega značaja, ki je bil vsiljevan vsemu in vsakomur." Opiše delo na radiu in novi televiziji, kjer je bil več let glavni direktor, niza spomine na slovenski film, delovanje v svetu Inštituta za narodnostna vprašanja, svetu ljubljanske univerze, marksističnem centru in na ustanovitve Visoke šole za politične vede v letu 1961. Pomemben je tudi zapis o sporu med slovenskim in jugoslovanskim partijskim vodstvom leta 1962, prvem srečanju z resnico o dachauskih procesih leta 1968 in njegovo, sicer že objavljeno razmišljanje o narodni spravi. Spomni se tudi večjega števila sodelavcev. Med zanimivejšimi sta gotovo njegov pogled na Ivana Mačka, pri čemer oporeka današnjim enostranskim ocenam njegovega delovanja, in opis stikov s primorskimi slovenskimi duhovniki. Pri tem avtor skuša, in to je nedvomno vrednota knjige, ostati čim bolj zvest svojemu takratnemu doživljanju in svojim takratnim pogledom, ki jih ne prilagaja ocenam, ki so danes prisotne o tem dogajanju. Ob opisih dogajanja nam naniza svoja osebna razmišljanja in tudi kritične ocene takratnega časa, ki je v današnji slovenski stvarnosti marsikdaj ocenjevan le skozi njegove slabosti. Mnogi so, tako kot avtor te knjige, verjeli in še verjamejo v socializem s človeškim obrazom in je to njihovo opredelitev potrebno spoštovati.

Nevenka Troha

Slovenska kronika XX. stoletja. 1900-1941. Knjiga 1. Nova revija, Ljubljana 1995, 457 strani.

Avtor uvodnega razmišljanja o položaju, dosežkih, notranjih delitvah in stiskah slovenskega naroda, prof. dr. Peter Vodopivec, je utemeljeno zapisal, da so zgoščena, hitrost ter pomembnost dogajanja v zgodovini Slovencev dvajsetega stoletja gotovo skoraj v vsem presegle vsa možna predvidevanja narodnih voditeljev iz preloma prejšnjega v današnje stoletje. Takšna ugotovitev je bila ob odsotnosti celovitega zgodovinskega pregleda že sama po sebi zadosten izziv in hkrati klic po karseda zaokroženi predstavitvi bolj ali manj bližnje preteklosti, ki prehaja z mnogoterimi še delujočimi silnicami v današnji trenutek.

Ob strokovnih razlogih je nedvomno pomembna vzpodbuda za izpeljavo zamisli o 'postavitvi na ogled' dela naših dedov, očetov in nas samih izšla tudi iz dogajanj zadnjih let, ko je slovenski narod z vzpostavitvijo samostojne države dosegel vrh v emancipacijskih prizadevanjih, kar je sovpadalo tudi s spremembo družbenega sistema. Najbrž pa ni povsem nezanemarljiv zgled v kronikah, ki

izhajajo drugod po svetu - eno izmed teh smo že pred časom dobili tudi v slovenskem prevodu (Kronika XX. stoletja, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992), vendar se ta po izvedbi precej razlikuje od tukaj predstavljanje Slovenske kronike XX. stoletja. Naj kar na začetku ugotovimo, da je v primerjavi z omenjeno lahkotnejšo ubrano občo kroniko Slovenska kronika mnogo bolj študioso utemeljena, da je njeno težišče na besedilu in ne na fotografiji - kvečjemu sta obe izrazni sredstvi v uravnoteženem položaju, predvsem pa se razlikuje po izrazito problemsko-preglednem pristopu.

Zvrstna opredelitev Slovenske kronike je precej zapletena, ker je v svoji osnovi eklekticistično zasnovana. 'Kronika' je le v toliko, kolikor skuša zapisovati preteklost naroda in njegovih subjektov v vseh njenih pojavnih oblikah, nikakor pa ne v izvedbenem pomenu, saj je za kroniko v izvornem pomenu značilno opisovanje dogodkov brez globlje analize. Notranjo trdnost oziroma ogrodje zagotavlja Slovenski kroniki kronološki princip. Toda ta je v resnici precej fiktiven, saj imajo izbrani datumi v prvi vrsti le funkcijo iztočnice za podajanje širše zgodbe, ki mnogokrat posega v predhodna (včasih globoko v 19. stoletje) in/ali dogajanja, ki so izbranemu datumu šele sledila, zato je seveda tudi kakršnokoli vzporejanje s kronologijami neustrezno.

Kronika je preudarno koncipirana kot zbirka 'zgodb/slik' (tehnično, nikakor pa ne v enciklopedijskem pomenu, jih lahko poimenujemo kot gesla), nanizanih ob kronološkem osišču. Označimo jih lahko kot strokovne članke s številnimi elementi esejistične pripovedi, kroniko kot celoto pa pogojno kot zbornik člankov. Osnovna zamisel uredniškega odbora Slovenske kronike (dr. Marjan Drnovšek, dr. France Rozman, dr. Peter Vodopivec) in uredništva Nove revije je bila predstavitev mozaične podobe ključnih, pomembnih ali kako drugače zanimivih dogodkov, procesov, dosežkov, osebnosti idr. iz narodove zgodovine, vendar to ne le na način deskripcije, temveč s hkratnim kritičnim, neprizanesljivim pogledom, ki lahko bralcu ponudi tudi vrednostne ocene. V realizacijo načrta prvega dela kronike je bilo vključeno dvajset strokovnjakov, skoraj izključno zgodovinarjev. Besedila so avtorska in v njih prihajajo do polnega izraza avtonomne avtorske presoje.

V prvi knjigi kronike, ki se pričinja z letom 1900, tj. s psihološkim mejnikom vstopa v novo stoletje, in končuje s pristopom Kraljevine Jugoslavije k trojni pogodbi marca 1941, je narodovo življenje štirih desetletij zajeto v 381 zgodbah. Obravnavano obdobje je razdeljeno v štiri časovno opredeljena poglavja, in sicer: Vstop v novo stoletje (1900 - 1914), Leta strahote (1914 - 1918), Iz Avstrije v Jugoslavijo (1918 - 1929), Temno nebo diktature (1929 - 1941). Uredniki poglavij (dr. Janez Cvirn, Petra Svobljak, dr. Jurij Perovšek, mag. Egon Pelikan) uvajajo bralca v posamezno obdobje s krajšo študijo. V njej obdobje označijo in usmerjajo bralca k širšim evropskim, svetovnim in tudi občečloveškim kontekstom. Ker so uredniki hkrati pisci pretežnega ali vsaj velikega dela člankov, le-ti tudi vidno prispevajo k ustvarjanju celostne podobe določenega obdobja.

Prispevki, ki jih prinaša kronika, odražajo poleg neizbežnih stilnih razlik delno tudi različne prijeme posredovanja tematik. Članki se gibljejo od polja pretežno

stvarnega prikazovanja pa vse tja do primerov kritičnih esejev. Posebej opozarjamo na nekonvencionalne, kritične, včasih tudi polemične (npr. v zvezi z Ivanom Cankarjem) in jezikovno izjemno bogate prispevke dr. Igorja Grdine. Seveda način pripovedovanja ni bil odvisen samo od izrazne moči pisca, temveč sta ga marsikdaj bistveno sodoločala konkretni obravnavani čas ali narava problema. Ugotoviti pa je treba, da so vsi pisci, če je to le bilo mogoče, uspešno nadgrajevali uveljavljene standarde zgodovinopisja z osvežujočimi prijemi razbijanja monotonije. Pri tem so se pogosto posluževali metode direktnega navajanja udarnih oziroma najbolj povednih misli bodisi že v naslovu članka, v samem tekstu ali pa v funkciji mota med prvim in drugim. S tem je delo mnogo pridobilo na privlačnosti, bralec je nehote uveden v duha časa, in ne nazadnje, takšen pristop ima širši kulturni pomen, saj je z njim oživiljena današnjemu času že precej oddaljena žlahtnost takratnega slovenskega jezika.

Menimo, da je izraz 'privlačnost' ena najbolj karakterističnih potez Slovenske kronike. Ta je prisotna tako v vsebinskem in oblikovnem pogledu kot v načinu podajanja snovi.

Kar zadeva vsebinske zasnove, si kronika za razliko od običajnih zgodovinopisnih pregledov prizadeva pokriti vsa področja narodovega življenja, torej od slikati narodovo preteklost v mnogoplastni tehniki. Pri tem pa so izrazito v ospredju narodopolitične vsebine, vezane na politične stranke ali njihove prvake kot subjekte tega dogajanja. Te vsebine so spremljane z vidikov strankarskih programov, prizadevanj za uresničitev le-teh, strankarskih medsebojnih politično-ideoloških spopadov, tehtanja njihove vplivnosti v lastnem narodu ter širšem državnem okviru in predstavitve organizacijskega okvira, v katerega je bilo politično življenje zajeto. Za slednjega je značilno, da je bilo še zlasti v prvem desetletju obstoja Jugoslavije (tj. Kraljevine SHS) izredno pestro (z njim pa tudi programi strank in skupin), zaradi strankarskih cepitev, nastajanj novih strank ter zopetnih združevanj in usihanj pa že težko pregleden. Zato velja na tem mestu posebej izpostaviti sistematično predstavitev te izjemno zapletene problematike s strani dr. Perovška, s čimer smo prvič dobili celovitejši pregled dogajanj na organizacijskem, programskem in političnem področju strankarskega življenja v omenjenem obdobju.

Ker je slovenski narod v predstavljenih desetletjih živel v večnarodnih državah, v katerih je predstavljal izrazito manjšino in bil kot tak izpostavljan različnim nacionalizmom, centralizmom, unitarizmom in raznarodovanju, želi kronika pri obravnavi političnih subjektov predvsem razbirati njihovo dožemanje problematike malega naroda, koncepte, iz katerih naj bi reševanje narodovega položaja izhajalo in konkretno njihovo ravnanje. Poleg tega precej prostora namenja političnim bojem, iz katerih je katoliški politični tabor praviloma izhajal kot dejanski ali celo absolutni zmagovalec, ter razraščajočim se ideološkim delitvam - te so po svoji vehemenci kulminirale v tridesetih letih, njihovo poznavanje pa je pogoj za razumevanje kasnejših dogodkov, ki so se začeli odvijati s pričetkom druge svetovne vojne oziroma okupacije. Vsebinski poudarki iz tega sklopa se za čas

habsburške monarhije vežejo predvsem na dokončen razpad slogaštva oz. uveljavitve politične diferenciacije, na nadaljevanje procesa germanizacije in italijanizacije narodnostnega ozemlja in na radikalizacijo zahtev po polnejšem narodnostnem uveljavljanju, vendar skoraj izključno v okviru monarhije. Kratkotrajno obdobje obstoja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ustanovljene 29. oktobra 1918, je Slovincem prineslo uveljavitev prve nacionalne države. Vstop v prvo jugoslovansko skupnost 1. decembra 1918, tj. državo narodnega unitarizma, državnega centralizma in srbskega hegemonizma, pa pomeni ves čas obstoja te državne skupnosti nadaljevanje slovenskih emancipacijskih prizadevanj. Čeprav se je v vprašanih narodne samobitnosti in samoodločanja slovenska politika razšla in je del nje zagovarjal unitaristično-centralistični koncept, je večinsko narodovo podporo užival federalistično-avtonomistični koncept, ki ga je poosebljala Slovenska ljudska stranka.

Ob prevladujoči narodnopolitični tematiki so obširneje predstavljena tudi ostala področja zgodovinskega razvoja; toda tudi ta so nemalokrat vpeta v aktualna politična razmerja, ker so pogosto bila sredstva politike ali so se nanjo odzivala. Pestro zgodovinsko podobo soustvarjajo predstavitev dosežkov in dogajanj na področju kulture (npr. založniška dejavnost, širitev mreže kulturnih ustanov, vpetost v širše evropske tokove), izobraževanja (ustanovitev škofijske gimnazije kot prve slovenske gimnazije, boj za slovensko univerzo itd.), znanosti (matematik Josip Plemelj, elektrotehnik Milan Vidmar), umetnosti (upoštevana so vsa področja umetniškega ustvarjanja z njihovimi glavnimi slogovnimi usmeritvami in predstavniki) in celo športa (prva olimpijska kolajna za Slovence, skakalnica v Planici itd.), dalje so tu 'portreti' najeminentnejših oseb z različnih področij njihovega udejstvovanja (kronika se omejuje na njihov ožji izbor in tudi sicer je opazen napor po razbremenitvi tekstov z obsežnejšim navajanjem imen), orisana je razvejana društvena organiziranost s poudarjeno kulturno, športno, gospodarsko ali politično dejavnostjo oziroma usmeritvijo, urejanje socialnih vprašanj ter sindikalnih gibanj; in ne nazadnje, predočeni so rezultati gospodarsko-tehnološkega razvoja (ta tematika je npr. obravnavana na okoli 35 mestih), ki jih je dr. Lazareviću uspelo na jasen in zanimiv način približati tudi tistemu bralcu, ki do tovrstne tematike morda nima posebne afinitete.

Ob omenjenih tematskih krogih predstavljajo specifičen sklop članki, ki se navezujejo na prvo svetovno vojno; le-ti poleg stvarnega prikazovanja poteka vojne, ki je dobivala značilnosti spopada totalnih razsežnosti, za slovenski narod pa je pomenila še posebno nesrečo, saj je ogromnim človeškim žrtvam sledilo po končani vojni še razkosanje narodnostnega ozemlja, izpovedujejo tudi globljo človekovo stisko, njegovo tragičnost in hkratno odpornost v vsemogočnem vojnem vrtincu, na kar nazorno opozarja že sam naslov poglavja - "Leta strahote" ali pa moto enega izmed člankov "Človeško življenje je kakor vojaška srajca: kratko in posrano".

Posebej velja izpostaviti koncept dela še iz enega vidika. Kronika namreč obravnava vse Slovence, ne glede na to, kje so oziroma še živijo, torej tudi v

zamejstvu ter izseljenstvu. Če so prvi vendarle trdneje prisotni v naši zavesti, pa moremo za druge to trditi v mnogo manjši meri. Samo izseljensko vprašanje obravnava kakšnih trideset gesel, kar bi morda utegnilo vzbuditi vtis predimenzioniranosti, toda podatek, da je kar četrtina Slovencev med obema svetovnjima vojnama živela v izseljenstvu, odžene vse morebitne pomisleke. Skupaj s še izčrpnjšim prikazom položaja Slovencev, ki so po razpadu habsburške monarhije in z nastankom prve jugoslovanske države ostali zunaj njenih meja (položaj zamejskih Slovencev med obema vojnama obravnava tudi okoli trideset gesel), je tako dosežena prepotrebna kolikor uravnotežena celostna podoba narodovega položaja, položaja ki prepričljivo razkriva izjemno usoden trenutek in pesimistične perspektive naroda kot celote, ko je bila več kot polovica narodovega telesa na tak ali drugačen način odrezana od matice in s tem nevarno načeta narodova podstat.

Ker kronika ni zavezana le strogo resnemu motrenju narodove preteklosti, temveč ji že sam kronikalni princip zapisovanja mnogoplastnega dogajanja in življenja dovoljuje tudi nekoliko bolj sproščen pristop od običajnega zgodovinskega, najdejo v njej svoje mesto tudi dogodki epizodnega značaja - ki so zanimivi le zaradi tega, ker so se pač dogodili (v to kategorijo lahko uvrstimo srečanje predstavnika Narodno socialistične stranke Branimirja Kozinca l. 1921 z Adolfom Hitlerjem), škandali (razkritje "čudežnega potenja svetniške" Vodiške Johance l. 1913), afere ("afera Jadranska banka" l. 1922, ko se je izkazalo, da so se liberalni mladini okoristili z denarjem, namenjenim plebiscitni propagandi na Koroškem in ustanovitvi univerze v Ljubljani), antropološke konture posameznih osebnosti (Ivan Cankar, Anton Ažbe) itd.

Po zunanji podobi je knjiga vsekakor reprezentativna. Takšen status ji poleg formata in kakovostne tehnične izdelave zagotavlja predvsem bogastvo fotografij, večinoma v barvni tehniki. V to delo (glavnino ga je opravil dr. Drnovšek) je bilo vloženo ogromno naporov, saj knjiga prinaša okoli 800 posnetkov raznoterih materialnih ostalin, nanašajočih se na najrazličnejša področja življenja (od politike, gospodarstva do umetnosti) in na družbene elite. Fotografije niso izbrane po kakšnem naključju, temveč s premislekom, da z govorico slike dopolnijo tekstovni del; so torej integralni del besedila. Opremljene so s krajšimi pojasnili ali vsebinskimi označbami in ob njih se včasih razplete še samostojna krajša zgodba, niso pa vedno dokumentirane ali prepoznavne s stališča nahajališča.

Ker prvenstveni cilj kronike ni bil "koliko povedati", temveč "kaj povedati in na kakšen način" to storiti, najbrž ni posebnega razloga za iskanje eventualnih neupoštevanih dogodkov, oseb itd., kajti vsakdo bi po lastni presoji gotovo še kaj dodal. Kljub temu pa naj omenimo že na drugem mestu posredovano pripombo, da bi v kroniko vsekakor sodila npr. uvrstitev vidnega in v mnogočem samolastnega politika ter javnega delavca dr. Henrika Tume. Tudi katera izmed izrečenih trditev bo najbrž zavrnjena ali vsaj dopolnjena, še zlasti, če je spregledala določene argumente in je po svoji naravi hote ali nehote izrazito kategorična. Sem bi lahko npr. uvrstili tezo o banovini Sloveniji kot iluziji (str. 443), saj je nasprotno

mogoče dokazovati, da zahteve po banovini niso bile tako brezizgledne; za njihovo uveljavitev sta namreč že obstajali tako politična volja in realnost (banovina Hrvaška) kot zakonska osnova (Uredba kraljevih namestnikov z dne 26. 8. 1939), da pa je predvsem neugoden čas (začetek vojne) bil tisti dejavnik, ki je ta prizadevanja preprečil.

Opozarjamo še na nekaj spodrsrljavev bolj tehnično-uredniške narave: incident v Splitu kot predigra k požigu slovenskega Narodnega doma v Trstu julija 1920 se je razumljivo dogodil istega leta in ne leta 1919 (str. 244); predvolilnega letaka "Živela svobodna republika" za volitve v ustavodajno skupščino l. 1920 na str. 253 seveda ni izdala Jugoslovanska demokratska stranka (liberalci) kot je mogoče razbrati iz podnapisa k letaku, temveč Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, saj poziva volivce, naj volijo "stranko revnega ljudstva", JDS pa istočasno okarakterizira za stranko "bankirjev, advokatov, verižnikov in vojaštva"; stran 409 najavlja prispevek o kolektivnih pogodbah, v resnici pa prinaša prispevek o sanaciji denarnih zavodov in razdolževanju kmetov, o kolektivnih pogodbah pa si lahko preberemo šele na str. 415.

Prva knjiga Slovenske kronike XX. stoletja izkazuje sposobnost večšega razbiranja problematike in izbiranja tem, ki so posredovane na karseda zanimiv način ob hkratnem ohranjanju strokovnosti. Kljub njeni oprtosti na metodo nizanja zgodb omogoča medsebojno povezovanje le-teh v precej zaokrožen zgodovinski pregled. Vrednost knjige je tudi v tem, da ne prinaša le nujno potrebnih podatkov - ti so v precejšnji meri strokovni javnosti vendarle že poznani, temveč posreduje *na enem mestu* številne ocene, poglede ter izsledke v sintetični obliki, kar vse skupaj olajšuje odpiranje poti ponovnim, morda novim, vsekakor pa širše zaobjetim premislekom, predvsem širšemu krogu bralcev pa omogoča razmeroma hitro in poljudno seznanitev z generalnimi procesi narodovega razvoja v prvih desetletjih današnjega stoletja.

Pri realizaciji ambicioznega projekta je sodelovala pretežno mlajša-srednja generacija zgodovinarjev, ki je s tem na eni strani afirmirala rezultate lastnega raziskovalnega dela; nekateri od teh so bili pred tem javnosti že dostopni v celovitih ali delnih oblikah, drugi so na tem mestu prvič objavljeni. Na drugi strani je izhajala iz širšega, že doseženega stanja v zgodovinopisju in sintetizirala novejša pogleda stroke na narodovo preteklost (opozorimo naj le na knjigo dr. Janka Prunka: Slovenski narodni vzpon, Ljubljana 1992). Inovativna je predvsem zamisel o privlačnem načinu posredovanja zgodovinske tematike, ki naj zaobjame številne vidike narodnostnega in nasploh družbenega dogajanja, tako da ne podaja samo 'fotografske', temveč marsikdaj tudi 'rentgensko' sliko naše preteklosti.

Slovenska kronika XX. stoletja je vsekakor ugledna predstavitev rezultatov zgodovinopisja širši javnosti in obenem tudi dejanje kulturnega pomena. Stroki pa bo pomemben kašipot in izkušnja pri pisanju bodočega sintetičnega pregleda zgodovine Slovencev v dvajsetem stoletju.

Vida Deželak-Barič